

schrift

tijdschrift over de Bijbel
verschijnt vijfmaal per jaar
ISSN 0167-3114
nummer 265 / februari 2013

Uitgave

Gooi en Sticht / Kok / VBK|media, Utrecht

Redactie

Gerard van Broekhuizen (beeldredacteur)
Lut Callaert (redactiesecretaris)
Harm van Grol
Bert Jan Lietaert Peerbolte
Wil Rikmanspoel (eindredacteur en vormgever)
Ellen van Wolde (hoofredacteur)

Redactieadres

Schrift, t.a.v. Ellen van Wolde
Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen
E-mail redactie@tijdschriftschrift.nl
Website www.tijdschriftschrift.nl

Administratieadres

VBK|media, abonneementen
Postbus 6088, 4000 HB Tiel
Telefoon (0344) 63 70 85
E-mail abonneementen@kok.nl
Website www.kok.nl

Abonnementen

met ingang van januari 2013
gewoon jaarabonnement
Nederland € 39,00 / België € 44,00 /
andere landen in Europa € 50,00 /
overige landen € 55,00
studentenabonnement
€ 29,00
losse nummers
€ 7,50 (plus verzendkosten)
gebonden jaargang
€ 56,00 (plus verzendkosten)
bibliotheekabonnement
(abonnement plus gebonden jaargang)
€ 85,00

Betalingen

Abonnees ontvangen aan het begin van het jaar een acceptgiro.

Omslagillustratie: De profeet Sefanja in discussie, Bible Moralisée, Brugge, omstreeks 1455-1460, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Ten geleide

Dies irae, dies illa, solvet saeculum in favilla. – 'Dag van toorn, die dag waarop de wereld zal vergaan tot as.' De aanhef van het lied dat eeuwenlang deel uitmaakte van de mis voor de overledenen, zet de toon voor wat ons te wachten staat. Angst en ontzag voor God en zijn laatste oordeel spreken uit dit gregoriaanse gezang, waarvan de tekst aan Thomas van Celano wordt toegeschreven, een franciscaner monnik uit San Dominiano in Assisi in de eerste helft van de dertiende eeuw. Dat het gezang mensen van alle tijden sterk heeft aangegrepen, blijkt zowel uit het aantal vertalingen van deze tekst als uit het aantal componisten dat zich door de gregoriaanse melodie heeft laten inspireren. Enkele van de vele namen: Mozart, Verdi, Berlioz, Mahler, maar ook eigentijdse songwriters als Bob Dylan.

De 'dag van de toorn' vormt een rode draad door de zogeheten 'twaalf profeten'. Het bijbelboek Sefanja, genoemd naar de gelijknamige profeet, behoort hiertoe. Dit bescheiden boekje telt drieënvijftig verzen, verdeeld over drie hoofdstukken. Sefanja betekent overigens 'JHWH heeft beschermd', maar de inhoud van zijn boodschap roept allerminst het beeld van bescherming op. In tegendeel, de nadruk ligt op de dag van toorn.

Wat bezielt Sefanja? Het is crisis in Jeruzalem. Het volk luistert niet meer naar JHWH. Er is volop reden voor een grote schoonmaak. De auteur beschrijft in prachtige beeldtaal hoe de aarde wordt leeggeveegd. Een totale vernietiging? Niet helemaal. Eerst een dag 'om van de burens af te komen', dan de dag van vlijmscherpe zelfkritiek en daarna de dag voor het onderscheid tussen de goeden en de kwaden. Er is nog toekomst voor Jeruzalem, maar dan moet er wel heel wat veranderen, en Sefanja vestigt zijn hoop vooral op de armen.

Lut Callaert, redactiesecretaris

Inhoud

Bob Becking	Crisisjaren. Sefanja: profeet tussen eb en vloed	3
Klaas Spronk	Verbeelding van de oordeelsdag	8
Harm van Grol	Wat valt er nu nog te zeggen? De opbouw van het boekje Sefanja	12
Hans de Wit	De crisis van de rijken en de hoop van de armen	17
Eric Peels	Verteerd, verdeeld, veranderd. De volken in profetisch perspectief	22
Hanneke van Loon	God is rechtvaardig in zijn midden	27
Harm van Grol	Doorgeschreven Schrift	32
Corrie Vervest	Boekbespreking	35
Gerard van Broekhuizen	Naschrift: God zoekt de mens	36

Personalia

- Bob Becking is faculteitshoogleraar voor Bijbel, Religie en Identiteit bij de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht.
- Gerard van Broekhuizen is theoloog en kunstenaar.
- Harm van Grol is docent Oude Testament aan de Tilburg School of Catholic Theology.
- Hanneke van Loon is promovenda bij de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven.
- Eric Peels is hoogleraar Oude Testament aan de Theologische Universiteit Apeldoorn en research associate van het departement Oude Testament van de Universiteit van die Vrijstaat (Bloemfontein, Zuid-Afrika).
- Klaas Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit.
- Hans de Wit is bijzonder hoogleraar op de Dom Hélder Câmara-leerstoel aan de faculteit der godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Klaas Spronk

Verbeelding van de oordeelsdag

Om de profeet Sefanja kun je niet heen. Hij is van goede komaf, maar hij is vooral een geducht spreker. Wat hij in naam van God zegt, laat je niet los.

Wat heeft de profeet bewogen tot deze harde woorden?

Van goede afkomst

In de – in vergelijking met andere profeten – opmerkelijk lange lijst van voorouders wordt Sefanja verbonden met Hizkia. Dat moet bijna wel de bekende koning van Juda zijn. Het betekent ook dat Sefanja familie is van Josia, de koning van Juda in zijn tijd. Desalniettemin vindt Sefanja er bij de analyse van wat hij waarneemt in de hoofdstad, geen doekjes om. Welbespraakt maar keihard kondigt hij een allesvernietigend oordeel aan. Sefanja begint daarbij heel globaal: heel de wereld moet eraan geloven. Maar duidelijk wordt dat de kern van het probleem in Jeruzalem ligt.

De hoofdlijn van het betoog

Laten we eerst de lijn van zijn vlamme betoog volgen. Met een onheilspellend woordspel wordt in de eerste twee woorden de toon gezet: *asoof aseef*. Waarschijnlijk – het Hebreeuws is hier heel moeilijk te begrijpen – kan men dat het beste vertalen met 'verzamelend zal ik verwoesten'. Deze dreigende vernietiging geldt alle levende wezens op aarde. Hier wordt niets minder dan de omkering van de schepping aangekondigd, net zoals dat volgens Genesis 6 bij de zondvloed gebeurde. In Genesis 8,21 wordt hetzelfde zeldzame werkwoord gebruikt om er de gevolgen van de vloed mee aan te duiden. De mensen, maar ook de dieren, inclusief de vogels en de vissen, moeten er volgens Sefanja aan geloven (1,2-3). Het is allemaal één grote puinhoop aan kwaadaardigheid, zo wordt

midden in vers 3 geoordeeld. Vanaf vers 4 wordt het meer toegespitst. Gods boosheid is in de eerste plaats gericht tegen Juda en zijn hoofdstad Jeruzalem. Dat is de plaats van de tempel. Maar die wordt niet genoemd. De aandacht wordt veeleer getrokken door Baäl en zijn priesters. En wanneer de mensen van Jeruzalem naar de sterren kijken, doen ze dat niet meer zoals Abraham ter herinnering aan Gods beloften van talrijk nageslacht, maar ziet men er goden. De God van Israël wordt ook nog wel aanbeden, maar hij is niet meer dan één van de vele.

God laat het niet over zijn kant gaan. Hij grijpt in. In vers 7 worden de boosdoeners aangesproken: 'Stilte voor de heer JHWH!' Zijn dag zal komen, en hij komt snel. Het vernietigende oordeel geldt in eerste instantie Jeruzalem. Het begint in de tempel, ja zelfs in het heilige der heilige. God zelf richt er de offermaaltijd aan. Normaal gesproken is het offer in de tempel een teken van verzoening met God. Nu is het echter een confrontatie met het heilige die voor de mens een vernietigende uitwerking heeft. Juist degenen die doorgaans bij het offer vooraan staan, de hoogwaardigheidsbekleders en de mannen van koninklijke bloede, zullen nu als eerste verzengd worden door Gods toorn. God blijkt vooral boos te zijn door hun onzuiverheid. Aan hun kleren kun je

het al zien: een eigen identiteit hebben ze niet meer. Hun godsdienst is een allegaartje geworden van allerlei soorten bijgeloof. En nog zo'n veelzeggende eigenaardigheid: ze springen over de drempel. Dat doen de Filistijnen in de

Sefanja vindt er bij de analyse van wat hij waarneemt geen doekjes om

tempel van Dagon ook. In 1 Samuël 5,5 wordt dat uitgelegd als een herinnering aan de keer dat de God van Israël huisgehouden had in Asdod, waarbij het hoofd van het afgodsbeeld op de drempel terechtgekomen was. Dat soort verhalen maakt blijkbaar geen indruk meer. Men gelooft niet meer zo erg in een God die ingrijpt: 'JHWH doet geen goed en geen kwaad', zo denken ze (vers 12). Ze denken

Pieter Breugel de Oude, *De blinde leidt de blinden*, omstreeks 1568, Museo di Capodimonte, Napels. 'Ik zal de mensen angst aanjagen. Ze zullen rondlopen als blinden' (Sefanja 1,17a)

ongestraft hun lusten te kunnen botvieren. Het enige wat echt telt, is geld. Welnu, daar zullen ze achter komen!

In vers 14 zet Sefanja nog een keer in. Hij herhaalt de woorden uit vers 7 ('dichtbij is de dag van JHWH'), maar versterkt ze nog eens: 'Dichtbij is de grote dag van JHWH, dichtbij en snel naderend.' En dan gaat hij helemaal los. Zevenvoudig wordt in de verzen 14-16 de dag bezongen waarop letterlijk en figuurlijk horen en zien de mensen zullen vergaan. Het is een dag van Gods toorn die zal leiden tot grote angst bij de mensen. Het zal uitlopen op diepe duisternis en oorverdovend lawaai.

In de slotverzen 17-18 wordt het nog eens samengevat. God neemt net als in vers 6 zelf het woord: 'Ik zal de mens benauwen, en zij zullen gaan als blinden.' Wanneer Gods toorn ontbrandt, zal geld je niet redden. In het slotakkoord wordt herhaald dat het vuur van Gods woede universeel is: heel de aarde en allen die erop wonen, zullen erdoor worden verteerd.

Het geheel overziend kun je vaststellen dat het in dit hoofdstuk draait om de aankondiging van de dag van JHWH in zijn zevenvoudige omschrijving in de

verzen 14-16. Een en ander wordt ingeleid met de wereldwijde aankondiging die zich toespitst op Jeruzalem (verzen 2-6), gevolgd door een uitweiding over de aard van de aldaar bedreven zonde (verzen 7-13). Nadat de komende dag van JHWH op indrukwekkende wijze is neergezet (verzen 14-16), eindigt het met een reprise van de verwijzing naar de oorzaak, die gezocht moet worden in de zonde (verzen 17-18a) en naar de enorme reikwijdte van het oordeel daarover (vers 18b).

Vanwaar die boze dreiging?

Wat heeft de profeet tot deze harde woorden bewogen? Gelet op zijn vermoedelijke afkomst was Sefanja geen vreemde in Jeruzalem, en was hij zelfs kind aan huis in het koninklijk paleis. Dan zou men juist verwachten dat hij geneigd zou zijn zijn kritiek niet al te zwaar aan te zetten. Aan het hof houdt men sowieso niet van maatschappelijke onrust. De koning is gebaat bij orde en werpt zich bij voorkeur ook op als verdediger daarvan. Aan de andere kant kan men zich dan ook voorstellen dat Sefanja als familielid zijn kritiek op het reilen en zeilen in de tempel en aan het hof lange tijd voor zich heeft gehouden. Maar wanneer op een gegeven moment de maat vol is, barst die er als het ware uit. En waarover hij als insider dan vooral de staf breekt, is de schijnheiligheid. De hoogwaardigheidsbekleders doen zich vroom voor, maar Sefanja prikt daardoorheen. Wellicht was hij vertrouwd met de manier waarop men onderling praatte, en wist hij maar al te goed dat men in de wandelgangen heel andere dingen zei dan in het openbaar.

Hoe dan ook, Sefanja pleit voor zuiverheid. Liever gezegd: hij moet constateren dat de zaak zo bedorven is dat er geen redden meer aan is. De hele samenleving is verziekt. Onder het mom van tole-

rantie is er van alles toegelaten, en daarmee is de eigen identiteit hopeloos verloren gegaan. De oude principes zijn verkwanseld. Het enige waaraan nog waarde wordt gehecht, is geld. Dat zal men zo niet zeggen natuurlijk, maar het is wel de praktijk. Juist dat maakt Sefanja des duivels: men is hierin niet eerlijk. Misschien zijn de meeste mensen zich er ook helemaal niet van bewust. Ze lopen gewoon mee, als blinden. Het wordt tijd dat hun de ogen opengaan.

In de lijn van Amos

Sefanja grijpt naar harde middelen. Hij zal zich daarbij geïnspireerd hebben gevoeld door God, en zich gedreven hebben geweten door de geest die ook zijn voorgangers bewoog. Daarbij moeten we dan vooral denken aan de profeet Amos. Van deze voorganger van Sefanja – hij leefde bijna anderhalve eeuw eerder – is de volgende profetie overgeleverd: 'Wee degenen die verlangen naar de dag van JHWH! Wat zal de dag van JHWH jullie brengen? Duisternis en geen licht! (...) De dag van JHWH zal duisternis zijn, en geen licht, donker, zonder glans' (Amos 5,18.20). Eerder had Amos de rijken die zich niet om de armen bekommerden, al de wacht aangezegd en aangekondigd dat hun economische welstand geen garantie voor de toekomst was: 'Ook al hebben jullie huizen van steen gebouwd, jullie zullen er niet in wonen; ook al hebben jullie prachtige wijngaarden geplant, jullie zullen er de wijn niet van drinken' (Amos 5,11). Sefanja herhaalt dit oordeel in 1,13. Hij moet constateren dat er in feite niets veranderd is. Dat maakt Gods teleurstelling alleen maar groter, en zijn oordeel daarmee ook zwaarder.

Centraal staat in dit oordeel de aankondiging van de dag van JHWH. Amos was tot het inzicht gekomen dat de mensen in Israël daarvan een vertekend

beeld hadden. De dag van JHWH, zo dachten zij, is het moment waarop God ingrijpt. En wanneer God ingrijpt, zal hij dat doen ten behoeve van zijn eigen volk. Als het erop aankomt, zal hij ons niet laten vallen, zo leren ons de verhalen over Jozua, Gideon en David. In de tijd van Sefanja zal men daarbij ook nog de naam van Hizkia genoemd hebben. Had God niet voor de wonderbaarlijke redding uit de hand van de Assyriërs gezorgd, toen zij Jeruzalem belegerden (zie 2 Koningen 18-19)? Amos had zich indertijd fel gekeerd tegen de vanzelfsprekendheid waarmee men dacht een beroep te kunnen doen op JHWH. Zo kritisch als men is ten opzichte van de andere volken, zo kritisch moet men ook naar zichzelf kijken. In de eerste profetieën van Amos wordt dat retorisch fraai neergezet. Alle omringende volken krijgen de één na de ander het oordeel aangezegd. Maar op het moment dat Israël en Juda tevreden denken te kunnen vaststellen dat hun God zijn werk weer goed heeft gedaan, krijgen zij te horen dat zij zelf de dans niet zullen ontspringen. Zij worden over één kam geschoren met Gaza, Moab, Edom en de anderen. Wat telt, is niet hun afkomst, maar zijn hun daden. De dag waarop God oordeelt en ingrijpt, is dus niet iets om naar uit te zien zonder eerst ook heel kritisch naar zichzelf te kijken.

Verpletterend

Sefanja gaat nog een stap verder dan Amos door het verpletterende oordeel van God wereldwijde dimensies te geven. Hij beschrijft het als iets met de impact van de zondvloed.

Nu is dit hoofdstuk binnen de ons overgeleverde Hebreeuwse Bijbel niet het laatste woord dat we van Sefanja horen. We kunnen dus doorlezen en dan constateren dat er ook een uitweg geboden wordt. Uiteindelijk klinken er zelfs heilsbeloften. De vraag is echter of daarmee wel recht gedaan wordt aan de intentie van de profeet. In hoeverre dreigt men dan weer in de onverschilligheid te vervallen

Sefanja gaat nog verder dan Amos door het verpletterende oordeel wereldwijde dimensies te geven

waarover Amos en later Sefanja zich zo boos maakten?

Hetzelfde kan gebeuren als men de aankondiging van de dag van JHWH leest binnen het historische kader van het opschrift. Sefanja profeteerde, zo lezen we in het eerst vers, ten tijde van koning Josia. Die is vooral bekend vanwege de door hem doorgevoerde hervorming van de cultus aan de hand van het boek Deuteronomium. Dat heeft iets geruststellends. Blijkbaar is het mogelijk via passende, ingrijpende maar ook weer niet al te schokkende maatregelen adequaat te reageren op de profetische kritiek. Ook hierbij kan men zich echter afvragen of Sefanja's tirade nu tandoeloo wordt gemaakt.

Men zou de woorden van Sefanja ook kunnen lezen vanuit het perspectief van mensen die in hun huidige situatie iets ervaren van zo'n verpletterend oordeel. Dat kan natuurlijk niet zomaar vanuit de geriefelijke rust van een studeerkamer in een ondanks alle geklaag over crisis nog steeds welvarend Nederland. Men zou het samen moeten lezen met mensen die aan den lijve ervaren hoe het is wanneer alle zekerheden waarop men het leven gebouwd dacht te hebben, wegvallen. Of met mensen die er zich van alles bij kunnen voorstellen wanneer de profeet spreekt over een situatie waarin horen en zien je vergaan. Men moet er dan wel voor oppassen die narietheid op een of andere manier te duiden als oordeel van God. Dat is werk voor profeten, en wacht u voor zelfbenoemde opvolgers van Sefanja! Men kan intussen wel aan het denken worden gezet over de manier waarop onze samenleving is ingericht, en op welke economische en levensbeschouwelijke peilers die inrichting rust.

De dag des Heren

In het oude Israël dacht men bij de dag van JHWH in de eerste plaats aan de momenten waarop God verschijnt en ingrijpt ten behoeve van zijn volk in de strijd met zijn vijanden. Een goed voorbeeld daarvan is de strijd tegen de Amorieten, zoals beschreven in Jozua 10. God mengt zich zelf vanuit de hemel in

die strijd en laat ook de hemellichamen hun steentje bijdragen. 'Een dag als deze is er noch vroeger, noch later ooit geweest, waarop JHWH zo iemands stem verhoorde' (Jozua 10,14). De profeet Amos maakt duidelijk dat God zich op zo'n dag ook tegen het eigen volk kan keren. Bij Sefanja wordt die gedachte nog versterkt, en wordt ook het kosmische aspect benadrukt. In latere teksten wordt het onder de opkomende invloed van de apocalyptiek steeds meer een aanduiding van het einde der tijden. Een goed en invloedrijk voorbeeld daarvan is de profetie in Zacharia 14,1-7. Het kondigt de dag van JHWH aan waarop hij zelf met 'al zijn heiligen' zal komen naar de Olijfberg en de strijd zal aanbinden met de vijanden.

Ook in het Nieuwe Testament is de dag van de Heer een dag van straf en verwoesting (zie bijvoorbeeld Marcus 13). Het is het einde der tijden, wanneer hemel en aarde zullen vergaan (2 Petrus 3). Het grote verschil met het Oude Testament is dat het nu vooral een dag is waarop Jezus Christus de hoofdrol zal spelen. In de christelijke traditie is op basis van de verschillende, elkaar soms tegensprekende elementen in de beschrijving van de dag des Heren in de Bijbel eindeloos gespeculeerd over de datering en de details. Ook Sefanja 1 speelt daarin een belangrijke rol. De eerste regel van het *Dies irae* is ontleend aan vers 15.

Literatuur

– Johannes Tromp, 'De dag van de Heer', in: Klaas Spronk en Archibald van Wieringen (redactie), *De Bijbel theologisch*, Zoetermeer 2011, 249-256. ■